

บทวิจารณ์หนังสือ

การนำความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์เกษตรมาวิเคราะห์ปัญหาการเกษตรไทย

สมพร อิศวิลานนท์. 2550. โครงการผลิตเอกสารคำสอนและตำรา ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร. 222 หน้า. ISBN 978-974-9896-68-6

หนังสือเล่มนี้ไม่ใช่ตำรา แต่เป็นรวมบทความผลงานวิจัย ผู้แต่ง คือ รองศาสตราจารย์สมพร อิศวิลานนท์ ได้เก็บเกี่ยวจากประสบการณ์วิจัยและงานสอนมากกว่าสี่สิบปี เนื้อหาครอบคลุมการวิเคราะห์เชิงวิวัฒนาการ และปัญหาการเกษตรของไทย ซึ่งถ่ายทอดออกมาตรงกับชื่อหนังสือเล่มนี้ ผู้วิจารณ์มีความสนใจผลงานประเภทรวมบทความวิจัยในฐานะนักอ่านที่ประสงค์จะเรียนรู้นอกสาขา การอ่านบทความปริทัศน์จากการสังเคราะห์ผ่าน “แว่นตา” ของผู้ชำนาญการถือเป็นวิธีเรียนลัด บทวิจารณ์ครั้งนี้สะท้อนว่าผู้วิจารณ์ได้เรียนรู้อะไรจากหนังสือเล่มนี้ เสมือนเป็นนักเรียนคนหนึ่งที่ยกสิ่งประทับใจในหนังสือเล่มหนึ่ง และชี้ประเด็นที่รู้สึกซับซ้อนหรือไม่กระจ่างชัดมากกว่าการประเมินคุณค่าหนังสือโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกินความสามารถของผู้วิจารณ์

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วย 13 บท เนื้อหาแล้วแต่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจการเกษตรของไทย อาทิ หัวข้อการวิจัยเทคโนโลยีการผลิตข้าว ซึ่งได้ผ่านวิวัฒนาการอย่างมากในช่วงสี่สิบปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีภาคเกษตรส่งผลกระทบต่อค่าจ้างแรงงานเกษตร ความต้องการแรงงาน การใช้ปุ๋ยและสารเคมี รวมถึงค่าเช่าที่ดินดังประจักษ์ได้จากการเปรียบเทียบพื้นที่มีการชลประทานและพื้นที่ที่ปราศจากระบบชลประทาน ในบทวิเคราะห์อุปสงค์ข้าว ซึ่งผู้แต่งสังเกตว่ามีความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก กล่าวคือ การบริโภคข้าวต่อหัวของคนไทยลดลง คล้ายคลึงกับปรากฏการณ์ในประเทศเอเชียอื่นๆ เช่น ญี่ปุ่น ซึ่งในอดีตเคยเป็นสังคมบริโภคข้าว เนื่องด้วยสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงตามโลกาภิวัตน์และวัฒนธรรมบริโภคนิยม มีอาหารรูปแบบอื่นๆ มาบริโภคมาทดแทนข้าวและแบ่งมากขึ้น การบริโภคเนื้อสัตว์และอาหารทะเลเพิ่มขึ้น

นอกจากเรื่องข้าว ผู้แต่งยังให้ความสนใจศึกษาการตอบสนองของการผลิตอ้อยและน้ำตาล ศึกษาการปลูกถั่วเหลืองซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญในอาหารสัตว์ที่ต้องจัดหาเพิ่มเติมโดยนำเข้าจากต่างประเทศ ศึกษาวิเคราะห์การตลาดของลำไยสด การวิเคราะห์แนวโน้มของอุตสาหกรรมอาหารทะเลกระป๋องและแปรรูป ซึ่งมีการขยายตัวมากจนวัตถุดิบจากท้องทะเลไทยไม่พอเพียง

สามบทสุดท้ายของหนังสือวิเคราะห์ผลกระทบของเขตการค้าเสรีระหว่างไทย-จีน ไทย-ออสเตรเลีย และไทย-อินเดีย กรณีศึกษาสินค้าผักและผลไม้ซึ่งไทยประสบปัญหาขาดดุลการค้ากับจีนค่อนข้างมากภายในเวลาอันสั้น การที่กล่าวเช่นนี้มีได้หมายถึงการประเมินภาพรวมข้อดีและข้อด้อยของการทำข้อตกลงเอฟทีเอ ซึ่งเป็นภาพใหญ่เกินขอบเขตของบทวิจัยเชิงจุลภาค แต่การวิจัยเฉพาะจุดมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการวิเคราะห์

ภาพรวม ขึ้นอยู่กับมุมมองของปัจเจก ในมุมมองของผู้ปลูกผักและผลไม้เรื่องนี้ต้องสำคัญอย่างแน่นอน เป็นความเสี่ยงขนาดใหญ่และทำลายเกษตรกร ในกรณีที่เลวร้ายอาจหมายถึง การต้องล้มหายตายจากวงการเกษตร สอดบทสุดท้ายเป็นบทวิเคราะห์ว่าด้วยความยากจนในเกษตรกรไทยและปัญหาความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้

ผู้วิจารณ์ประทับใจข้อเขียนบทความที่สองเป็นพิเศษ เรื่อง *การสำรวจสถานะความรู้และแนวทางการวิจัยด้านเศรษฐศาสตร์เกษตร* งานเขียนบทความปริทัศน์เช่นนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย ผู้ที่เขียนต้องมากด้วยประสบการณ์วิจัยและอ่านผลงานเชิงทฤษฎีและการประยุกต์ มีวิจารณ์ญาณที่ดี และไม่ลำเอียงที่จะสนับสนุนแต่ผลงานของตนเองหรือพรรคพวก จนละเลยที่จะกล่าวถึงผลงานของคนอื่นๆ หรือค่ายอื่น แต่ประเด็นนี้ไม่ค่อยเป็นปัญหาสำหรับวงวิชาการไทยเพราะว่าคนทำงานวิจัยมีน้อย จนดูเหมือนว่าไม่มีค่าย ต่างกับวงการวิชาการในต่างประเทศที่มีกันหลายสำนัก ต่างทำงานประกวดชิงพื้นที่กันว่าสำนักใดเด่นกว่าหรือเก่งกว่ากัน

ผู้แต่งหนังสือเล่าเรื่องการเติบโตของสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเกษตรในสหรัฐอเมริกา จนกระทั่งเติบโตเป็นสาขาวิชาการที่มีการเรียนการสอนและการวิจัยอย่างจริงจัง มีสมาคมวิชาการ และมีพัฒนาการเทคนิคและเครื่องมือวัดต่างๆ เช่น วิเคราะห์การตอบสนองของอุปทานการผลิตต่อราคาสินค้า หรือต่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี หรือต่อปัญหาการขาดแคลนปัจจัยการผลิตบางตัว (อย่างเช่นในภาวะขาดแคลนแรงงาน เป็นต้น) ผู้เขียนกล่าวถึงวิวัฒนาการของเศรษฐศาสตร์การเกษตรไทยเริ่มจากผลงานบุกเบิกของ Dr. Zimmerman ผู้เชี่ยวชาญชาวอเมริกันที่มาช่วยงานศึกษาชาวไทยเมื่อ 70 กว่าปีก่อนหน้าตามโครงการความร่วมมือของรัฐบาลไทยร่วมกับมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (ระหว่าง พ.ศ. 2476-2477) พร้อมกับได้บันทึกข้อมูลเศรษฐกิจชนบทไทยอย่างเป็นระบบ นับเป็นตัวอย่างที่ดีของการเรียนรู้เรื่องเศรษฐกิจข้าวของไทยที่เริ่มจากการจดบันทึกและเสนอข้อสังเกตของนักวิจัย

จากการสนับสนุนโดยธนาคารโลก ระหว่างปี พ.ศ. 2500-2501 มีคณะสำรวจประกอบด้วยนักเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยของสหรัฐหลายท่านมีส่วนสำคัญทำให้รัฐบาลไทยในขณะนั้น (จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์) ตระหนักถึงปัญหาความด้อยพัฒนา ความยากจนในชนบทไทย ความขาดแคลนในชนบทและความเหลื่อมล้ำ รวมทั้งปัญหาการกระจุกตัวของระบบเศรษฐกิจไทย (ซึ่งในขณะนั้นอิงข้าวเป็นสำคัญ) รายงานครั้งนั้นเป็นชนวนให้รัฐบาลประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นในปี พ.ศ. 2504 การออกนโยบายกระจายการผลิตภาคเกษตร (crop diversification policy) เพื่อให้มีผลผลิตการเกษตรที่หลากหลาย แต่สมัยนั้นประเทศไทยขาดแคลนนักวิชาการสาขาเศรษฐศาสตร์ (ความจริงถ้าหากจะพูดว่า “ไม่มี” ก็คงจะไม่ผิดนัก) รัฐบาลไทยจึงส่งนักเรียนทุนไปศึกษาวิชาการศาสตร์ต่างๆ มาทำงานบุกเบิกความรู้เศรษฐศาสตร์การเกษตรของไทย ตัวอย่างบุคคลเช่น ดร.กมล ชาญเลขา ดร.สมนึก ศรีปลั่ง ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ดร.ไชยงค์ ชูชาติ ปรมาจารย์ที่เอียนามเหล่านี้เข้าใจว่าล้วนละสังขารไปหมดแล้ว แต่ทว่าชื่อเสียงและผลงานของท่านเป็นสิ่งที่นักเรียนเศรษฐศาสตร์ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้ และต้องขอบคุณและสำนึกที่ท่านเหล่านี้ได้ก่อสร้าง “บันไดก้าวแรกๆ” ช่วยให้เราได้เดินตามได้โดยสะดวก

ผลงานวิจัยรุ่นต่อไป มา ยังสามารถเป็นพื้นฐานให้พวกเราเข้าใจเศรษฐกิจการเกษตรไทยในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ตามที่ รองศาสตราจารย์สมพร ได้ทบทวน เช่น *โครงการวิเคราะห์การจ้างงานนอกฟาร์ม* เป็นโครงการความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ ศาสตราจารย์ ดร.ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ เป็นหัวหน้าคณะฝ่ายไทย ผลงานนี้ช่วยให้เข้าใจวิถีการเกษตรในปัจจุบันว่า “ชาวหนึ่งอยู่ในฟาร์ม” และ “อีกชาวหนึ่งทำงานนอกฟาร์ม” ให้ข้อคิดว่านักวิจัยควรจะต้องมีความลึกซึ้งและซับซ้อนเพื่อเข้าใจคนไทยในภาคการเกษตรอย่างถูกต้อง

ข้าวในเศรษฐกิจไทย เป็นงานวิจัยชิ้นเอกเปรียบเสมือน “คัมภีร์กู้อ่าน” ที่นักเรียนเศรษฐศาสตร์ไทยและคนที่อยากรู้เรื่องข้าวห้ามพลาด เขียนโดย ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร สยามวาลา และคณะ นอกจากนี้มีงานวิจารณ์ฟรีแลนซ์ข้าว ดังเช่นบทความปริทัศน์เรื่อง *เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยฟรีแลนซ์ข้าว* โดยศาสตราจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ผลงานวิจัยเรื่อง *การตอบสนองเชิงพลวัตของสินค้าการเกษตรไทย* โดยศาสตราจารย์เจเร เบอร์มัน (Jere Behrman ประจำที่มหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย ท่านนี้ยังได้ช่วยปั้นนักเศรษฐศาสตร์ไทยที่ไปเรียนที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้หลายคน จนต่อมากลายเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของไทย) ผลงานของศาสตราจารย์เบอร์มัน กระตุ้นให้ทีมงานวิจัยหัวเรื่องทำนองเดียวกันอีกหลายร้อยชิ้นทั่วโลก รวมทั้งการพัฒนาเทคนิคเศรษฐมิติเพื่อวัดพลวัตของสินค้าการเกษตร ผลงานของศาสตราจารย์กำพล อดุลยวิทย์ และคณะ ช่วยให้เข้าใจพลวัตของข้าวและพืชอีก 4 ชนิดที่ล้วนมีความสำคัญต่อเกษตรกรไทย คือ ข้าว อ้อย ข้าวโพด และมันสำปะหลัง

สินเชื่อกและภาวะหนี้สินเกษตรกรไทย เป็นผลงานวิจัยจากหลายๆ คนที่ช่วยให้เรามีความเข้าใจเกษตรกรไทย เริ่มจากงานของศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ศาสตราจารย์พันธุ์มด ดิษฐมนฑล ดร.ไชยงค์ ชูชาติ ร่วมกับอาจารย์สุพันธ์ โตสุนทร ช่วยให้เข้าใจว่าเกษตรกรเป็นหนี้ในระบบค่อนข้างมาก และเป็นต้นทุนสูงเพราะอัตราดอกเบี้ยในระบบสูงกว่าอัตราดอกเบี้ยในสถาบันการเงินหลายเท่าตัว และชุดโครงการวิจัยเรื่อง *สินเชื่อในชนบทไทย* ที่ศาสตราจารย์อัมมาร สยามวาลา เป็นหัวหน้าคณะ เหล่านี้เป็นผลงานบุกเบิกที่นักเรียนเศรษฐศาสตร์ไทยควรอ่าน ผลงานเหล่านี้มีนัยสำคัญต่อนโยบายสาธารณะ กล่าวคือ สนับสนุนทางความคิดให้มีสถาบันสินเชื่อการเกษตรอย่างเป็นทางการ เช่น ธกส. ซึ่งช่วยลดภาระต้นทุนของเกษตรกรได้อย่างมาก แต่ถึงกระนั้นคนชนบทไทยแม้จนทุกวันนี้ก็ยังประสบปัญหาหนี้สิน ยากจน ออมไม่พอเพียง ยังเป็นปัญหาโครงสร้างพื้นฐานที่สมควรจะวิเคราะห์วิจัยกันต่อไป

ผลงานวิจัยในระยะหลังมีความซับซ้อนยิ่งขึ้น การศึกษา *เอกสารสิทธิในที่ดินต่อประสิทธิภาพการผลิตฟาร์ม* หัวหน้าคณะ คือ Gershon Feder (Dr. Feder เป็นคนอิสราเอลที่ทำงานให้กับธนาคารโลก ไม่ทราบว่าเป็นปัจจุบันเปลี่ยนแปลงที่ทำงานหรือไม่) ร่วมกับนักวิจัยไทย ช่วยให้เข้าใจปัญหาการขาดแคลนเอกสารสิทธิและการบุกรุกพื้นที่สาธารณะ (เปลี่ยนจากพื้นที่ป่าไม้เป็นพื้นที่เพาะปลูก) โดยสันนิษฐานว่า การขาดเอกสารสิทธิทำให้เกษตรกรไม่กล้าลงทุนหรือใช้เทคโนโลยี ดังนั้นประสิทธิภาพจึงต่ำกว่าพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ มีความเห็นเชิงนโยบายเพื่อให้เกิดการรับรองสถานะของสิทธิและเอกสารสิทธิการใช้ที่ดินทำกิน นอกจากนี้ยังมีผลงานวิจัยเพื่อประเมินว่าการวิจัยและพัฒนา (research and development) ช่วยให้ผลผลิตภาคเกษตรขยายตัวได้

ตัวอย่างเช่น การผลิตพันธุ์พืชใหม่ที่มีคุณสมบัติดี ด้านทนต่อโรคและแมลง ให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าพันธุ์ดั้งเดิม เป็นต้น และผลงานวิจัยที่วัดอัตราผลตอบแทนของการวิจัย (returns to R&D) นอกจากนี้มีความก้าวหน้าของการนำเทคนิคเศรษฐมิติมาประยุกต์ใช้ในฟาร์ม อาทิ การวัดประสิทธิภาพของข้าว (ทั้งโดยภาพรวมและเป็นรายฟาร์ม)

ในบรรดา 13 บทความในหนังสือเล่มนี้ ผู้วิจารณ์ประทับใจบทความที่มากที่สุด เพราะช่วยให้เห็นพัฒนาการของวิชาการเศรษฐศาสตร์เกษตรและบริบทของสังคมเกษตรที่เปลี่ยนแปลงไป บทความนี้ค่อนข้างยาว (หน้า 7-30) สำหรับผู้ที่ต้องการอ่านผ่านๆ ก็อาจจะจับความได้จาก 2-3 ประโยคหรือเพียงหนึ่งย่อหน้า แต่สำหรับผู้ที่จะ “อิน” กับท้องเรื่องในอดีตควรจะมีพื้นฐานและเข้าใจบริบทของสังคมเกษตรไทยในยุค 2500-ปัจจุบัน ด้วย สันนิษฐานว่า ความลึกซึ้งของผู้อ่านอาจจะต่างกันไป นักเรียนเศรษฐศาสตร์รุ่นใหม่ อาจจะเห็นवादิดีเป็นเรื่องไกลตัวและมองแบบผ่านๆ ก็อาจจะ “ไม่อิน” กับเรื่องราว ณ จุดนี้มีข้อคิดที่ต้องการจะสื่อสารถึงครูบาอาจารย์ ถ้าหากจะกรุณาช่วยให้นักเรียนเศรษฐศาสตร์เกษตรเข้าใจพัฒนาการและประเด็นพัฒนาการของเกษตรกรไทยในแต่ละยุค ก็จะช่วยให้นักเรียนของท่านมีความละเอียดลึกซึ้ง อาจจะเกิดเด็กรุ่นใหม่ “อิน” กับวิวัฒนาการการเกษตรของไทย และไม่ลืมรากของตน

โอกาสที่คนรุ่นใหม่ของไทยจะเข้าใจคนรุ่นเก๋ม้น้อยกว่าของคนในประเทศตะวันตก ผู้แต่งได้ช่วยบันทึกเรื่องราวทวนประวัติศาสตร์ความเป็นมาของวิชาเศรษฐศาสตร์การเกษตรไทย รวมทั้งระบุเอกสารอ้างอิงให้ไปค้นคว้าเพิ่มเติมเองได้ เชื่อว่านักเรียนเศรษฐศาสตร์รุ่นใหม่ๆ ถ้าได้อ่านบทความนี้แล้วค้นคว้าต่อ ก็เกิดความรู้ลึก “อิน” ในพัฒนาการของเศรษฐกิจและวิชาการของการเกษตรไทยอย่างแน่นอน

บทความที่ 3-5 เกี่ยวกับเศรษฐกิจของข้าว บทที่สามว่าด้วยพลวัตของสถานการณ์ข้าวไทย ทบทวนความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการปลูกข้าว เกิดข้าวพันธุ์ใหม่ๆ เช่น พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ข้าวปทุมธานี 1 ช่วยให้ประเทศไทยขยายอุปทานข้าวเพิ่มขึ้นทั้งๆ ที่พื้นที่ปลูกข้าวอาจจะลดลง มองได้ว่าเป็นผลกระทบทางบวก แต่ในความเป็นบวกนั้นก็อาจจะมีผลทางลบ หมายถึง ข้าวไทยมีลักษณะพึ่งพิงการส่งออกมากขึ้น ผู้เขียนได้แสดงข้อมูลว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2514-2518 การส่งออกมีบทบาทน้อยเพียงร้อยละ 14 แต่เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 43 ในช่วงปี พ.ศ. 2544-2546

การพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตทำให้ผลผลิตข้าวไทยเพิ่มขึ้น อาทิ การลงทุนด้านชลประทานทำให้จำนวนรอบการปลูกเพิ่มขึ้น (เป็น 2-3 รอบแทนการทำนาปีเพียงอย่างเดียว) การใช้เครื่องจักรกลการเกษตรทดแทนแรงงาน การตอบสนองของการปลูกข้าวและการใช้เครื่องจักรกลเกิดจากราคาโดยเปรียบเทียบ หรือการขาดแคลนปัจจัยการผลิต ผู้เขียนได้อ้างถึงงานวิจัยของปรมาจารย์สองท่าน คือ Hayami and Ruttan ที่ได้ทำงานวิจัยทดสอบข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการปรับตัวของเกษตรกร โดยใช้หลักฐานเชิงประจักษ์จากหลายประเทศ เข้าใจว่าผลงานนี้สร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้แต่งทำงานวิจัยเชิงประจักษ์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ในประเทศไทย

บทความที่ 4 ผู้แต่งได้นำทฤษฎี duality และแบบจำลองเศรษฐมิติมาประยุกต์วิเคราะห์การปรับตัวของอุปทานของพืชและอุปสงค์ต่อปัจจัยการผลิต ทฤษฎีนี้ช่วยให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างกำไรของการเพาะปลูก

ต่อการปรับตัวของเกษตรกรและต่อความต้องการใช้ปัจจัยการผลิต ประสิทธิภาพที่แตกต่างกันระหว่างพื้นที่เขตชลประทานกับพื้นที่นอกเขตชลประทานเป็นหัวข้อหนึ่งที่ผู้แต่งให้ความสนใจ ผลงานวิจัยของผู้แต่งสะท้อนปรากฏการณ์ที่น่าสนใจว่า ค่าเช่าที่นาในเขตชลประทานสูงกว่านอกเขตชลประทานถึงร้อยละ 80

บทความที่ 5 ศึกษาความต้องการบริโภคข้าวควบคู่กับความต้องการคุณภาพของข้าว และพฤติกรรมการบริโภค โดยอิงข้อมูลภาคตัดขวางระดับครัวเรือนเปรียบเทียบระหว่างปี 2533 กับปี 2545 พบว่า การบริโภคข้าวต่อหัวของคนไทย ลดลงจาก 119 กิโลกรัมต่อคน เหลือเพียง 101 กิโลกรัมต่อคน ข้อมูลชุดนี้ยังสามารถบอกถึงความแตกต่างระหว่างภูมิภาค และระหว่างเมืองกับชนบท และมีการวิเคราะห์ความยืดหยุ่นของอุปสงค์ข้าว ความจริงการวัดคุณภาพข้าวเป็นเรื่องยากและซับซ้อนสำหรับนักวิจัย แต่มีวิธีการอนุมานจากราคาข้าวที่แต่ละครัวเรือนซื้อมาบริโภค ในแบบจำลองอุปสงค์การบริโภคข้าวจึงประกอบด้วยสองสมการ สมการแรกหมายถึงปริมาณข้าวที่ครัวเรือนบริโภค สมการที่สองว่าด้วยราคาข้าวที่ครัวเรือนซื้อเข้ามา ในงานชิ้นนี้ยังได้อ้างอิงถึงนักเศรษฐมิติชั้นเยี่ยมของโลกอีกท่านหนึ่ง คือ ศาสตราจารย์ Angus Deaton เป็นชาวอังกฤษสอนในมหาวิทยาลัยปรัซตัน ทำงานวิจัยร่วมกับธนาคารโลกหลายชิ้น และเคยมาเมืองไทยโดยร่วมงานกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ผู้แต่งช่วยให้มีความรู้เชิงลึกถึงค่าความยืดหยุ่นต่ออุปสงค์ข้าวพร้อมกับจำแนกตามกลุ่มครัวเรือนรายได้น้อย ซึ่งพบค่าความยืดหยุ่นต่อรายได้ยังคงเป็นบวก ส่วนครัวเรือนรายได้ปานกลางและสูง พบค่าความยืดหยุ่นต่อรายได้ของข้าวติดลบไปแล้ว (ตำราเศรษฐศาสตร์ เรียกว่า inferior goods) พฤติกรรมในสังคมเช่นนี้ในแง่หนึ่งเป็นสัญญาณลบต่อเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ในความหมายว่าความต้องการบริโภคข้าวของคนไทยจะลดลง ดังนั้นข้าวอาจจะต้องปรับตัวโดยออกไปในการแปรรูปเป็นสินค้าอื่นๆ เช่น ขนม หรืออาหารขบเคี้ยวประเภทข้าวแต่นู แครกเกอร์ ตัวอย่างขนมขบเคี้ยวของญี่ปุ่นทั้งอร่อยและราคาแพง ขายได้ถ้าทำหีบห่อสวยงาม

บทความที่ 6 และ 7 ศึกษาการตอบสนองของการปลูกอ้อย อ้อยซึ่งเป็น “พืชการเมือง” ได้รับการอุดหนุนและดูแลตาม พรบ. อ้อยและน้ำตาลทราย พ.ศ. 2527 ซึ่งกำหนดระบบแบ่งปันผลประโยชน์ การควบคุมการหีบอ้อย และพื้นที่ปลูก (ดร.จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการอุตสาหกรรมในรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ มีโอกาสสนทนาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ไปใช้ในระบบแบ่งปันผลประโยชน์อ้อย) อ้อยจึงเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีลักษณะพิเศษ คือ ราคาอ้อยมีเสถียรภาพมากกว่าพืชอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าวหรือมันสำปะหลัง ผู้แต่งได้บันทึกข้อมูลที่สะท้อนพลวัตของพื้นที่ปลูกอ้อยในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งแสดงการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก ย้ายฐานผลิตจากภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปสู่ภาคตะวันออกและภาคเหนือ ผู้แต่งใช้เทคนิคเศรษฐมิติเพื่อทดสอบข้อสันนิษฐานการปลูกอ้อยด้วยข้อมูลเป็นรายจังหวัด พร้อมกับใช้แนวคิดสมการ seemingly unrelated regression เพื่อตอบว่าพื้นที่ปลูกอ้อยตอบสนองต่อปัจจัยทางเศรษฐกิจอย่างไร โดยคำนึงถึงราคาโดยเปรียบเทียบ ปัจจัยทางธรรมชาติ (ปริมาณน้ำฝน) ปัจจัยเชิงสถาบัน (ทำเลที่ตั้งของโรงงานหีบอ้อย) และปัจจัยการลงทุนภาครัฐ (การชลประทาน และการลงทุนด้านวิจัยอ้อย)

ผู้วิจารณ์มีข้อสังเกตว่า การประเมินผลกระทบของการปลูกอ้อยที่ขยายไปภูมิภาคต่างๆ น่าจะให้ครอบคลุมในบริบทของสังคมที่กว้างขึ้นกว่าการมองเฉพาะตัวเกษตรกรและโรงงาน อาทิ การขนส่งอ้อยด้วยรถบรรทุกขนาดใหญ่พร้อมขบวนลาก (น้ำหนักรถ 30-40 ตัน) กับการสึกหรอของถนน ผู้วิจารณ์เห็นว่าเป็นการสร้างผลกระทบภายนอกทางลบ (negative externality) ประเด็นนี้มีนัยเชิงนโยบาย กล่าวคือ น่าจะมีวิธีการนำส่วนเกิน (กำไร) จากอ้อยและน้ำตาล ไปชดเชยเป็นค่าซ่อมบำรุงถนนโดยอาจจะใช้มาตรการการคลัง (earmarked tax) ถ้ากำไรของอ้อยและน้ำตาลไม่สามารถ “สอบผ่าน” ก็แปลว่าไม่ดีจริง นโยบายที่ดีต้องสามารถให้ภาพ general equilibrium อย่างครบถ้วน นี่คือโจทย์เชิงนโยบายที่ท้าทาย

ผู้แต่งบททวนว่าประเทศไทยผลิตน้ำตาลได้เพียงพอจนเหลือส่งออก และกลายเป็นประเทศผู้ผลิตน้ำตาลทรายอันดับ 8 ของโลก และเป็นประเทศผู้ส่งออกรายใหญ่อันดับ 4 ของโลก สำหรับการค่าน้ำตาลภายในประเทศนั้น ประกอบด้วย ภาคครัวเรือน และอุตสาหกรรมอาหารแปรรูป (น้ำหวาน ขนม เป็นต้น) ตัวเลขสะท้อนว่าการบริโภคน้ำตาลทรายต่อหัวของคนไทยเพิ่มขึ้น สำหรับชาวไร่อ้อยก็คงจะดี แต่จะดีต่อสุขอนามัยของคนไทยหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

บทความที่ 9-11 ผู้แต่งได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ตลาดสินค้าการเกษตร คือ ลำไยสด อุตสาหกรรมอาหารทะเลกระป๋อง การศึกษาผลกระทบการทำข้อตกลงเสรีการค้ากับกรณีผักและผลไม้ ในบทที่ 9 ผู้เขียนเสนอการวิเคราะห์ตลาดลำไยสดในภาคเหนือ ซึ่งเป็นสินค้าตามฤดูกาล หนึ่งในสามของลำไยสดส่งไปตลาดผู้บริโภค อีกสองในสามนำไปแปรรูปและส่งออก ตลาดขายส่งตั้งทางอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนตลาดขายส่งปลายทางอยู่ที่กรุงเทพมหานคร

บทที่ 10 ว่าด้วยการแข่งขันอุตสาหกรรมแปรรูป ผู้แต่งประเมินว่า “การขยายตัวของอุตสาหกรรมปลาทุ่นำกระป๋องได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงกว่าสิบปีที่ผ่านมา แต่ฐานวัตถุดิบที่เกิดจากการทำประมงปลาทุ่นำภายในประเทศไม่เพียงพอ และมีแหล่งทำประมงทุ่นำที่เป็นน่านน้ำในประเทศจำกัด...อย่างไรก็ตาม การขาดแคลนวัตถุดิบจากแหล่งประมงภายในประเทศมิได้เป็นอุปสรรคแต่อย่างใด...เพราะผู้ผลิตได้อาศัยการนำเข้าวัตถุดิบปลาทุ่นำจากต่างประเทศเข้ามาทดแทน และวัตถุดิบที่นำเข้าทดแทนมีคุณภาพดีกว่า” (หน้า 151) และรายงานว่ ราคาต่อกิโลกรัมของผลิตภัณฑ์อาหารทะเลกระป๋องประเภทปลาทุ่นำชนิดมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นร้อยละ 4-5 ต่อปี และชี้ว่าอุตสาหกรรมนี้จะมีศักยภาพการส่งออกลดลง เพราะสูญเสียความได้เปรียบเชิงต้นทุนการผลิต ซึ่งทั้งประเด็นที่น่าคิดถึงการปรับตัวในอนาคต และการปรับเปลี่ยนอาชีพของชาวประมงไทย

บทความสองบทสุดท้ายเสนอการวิเคราะห์การกระจายรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร ในบทที่ 12 ใช้ข้อมูลครัวเรือนเกษตรกรที่สำรวจในปี พ.ศ. 2538/39 จากตัวอย่าง 12,533 ครัวเรือนเกษตรกร ใน 3,500 หมู่บ้านที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ พบว่ารายได้เฉลี่ยจากกิจกรรมฟาร์มเท่ากับ 21,116 บาทต่อคนต่อปี และยังพบว่ามีความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้สูงวัดเป็นค่าสัมประสิทธิ์จินีเฉลี่ยทั่วประเทศเท่ากับ 0.527 ภาคกลางให้ค่าจินีสูงสุดเท่ากับ 0.577 เปรียบเทียบกับค่าจินีเฉลี่ยทุกสาขาการผลิตที่ประมาณ 0.6 แสดงว่าภาคเกษตร

มีความเหลื่อมล้ำของรายได้สูง ถ้าหากยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศหันมาพึ่งการเกษตรมากขึ้น ก็ไม่ได้แปลว่า จะทำให้ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้บรรเทาลง นี่เป็นอีกหัวข้อหนึ่งที่ท้าทายความคิด

บทที่ 13 วิเคราะห์ความยากจนภายในกลุ่มเกษตรกร ผู้แต่งใช้ข้อมูลการสำรวจเกษตรชุดที่อ้างถึงเพื่อ คำนวณอัตราความยากจน ได้แก่ การใช้ head-count ซึ่งมีข้อบกพร่องเนื่องจากไม่สะท้อนความรุนแรงของ ความยากจน และสูตรของ Foster, Greer, and Thorbecke (FGT) ซึ่งสามารถสะท้อนความรุนแรงของความจน ได้ดีกว่า ผู้แต่งยังได้คำนวณดัชนีสวัสดิการ โดยกำหนดนิยามว่า “สวัสดิการ” หมายถึง รายได้ส่วนที่เกินระดับ เส้นความยากจน พร้อมกับใช้แบบจำลอง (ตัวอย่างครัวเรือนเกษตรกร 12,767 ราย) วิเคราะห์ปัจจัยทาง เศรษฐกิจและสังคมที่สัมพันธ์กับดัชนีสวัสดิการดังกล่าว ผู้แต่งสรุปว่า ครัวเรือนที่ทำนาและมีเนื้อที่เพาะปลูก น้อยกว่าสิบไร่ และอยู่ในพื้นที่ปราศจากระบบชลประทาน และด้อยการศึกษา มีโอกาสเสี่ยงสูงที่จะตกในสภาพ ยากจน

เป็นที่ตระหนักกันว่าครูบาอาจารย์ไทยมีการการสอนมาก บางส่วนไม่ค่อยสนใจทำงานวิจัย อีกกลุ่มหนึ่ง พอใจทำงานบริหารหรือการสอนพิเศษมากกว่า บางส่วนไม่ชอบเขียน ดังนั้นการผลิตตำรา การวิจัย และ การเรียบเรียงหนังสือจึงมีไม่มาก (อย่างน้อยที่สุดในวงการเศรษฐศาสตร์ แต่เข้าใจว่าครอบคลุมวงวิชาการอื่นๆ ด้วย) ผู้วิจารณ์จึงรู้สึกยินดีที่ รองศาสตราจารย์สมพร อุตสาหะเรียบเรียงหนังสือที่เกิดจากการวิจัย และ การสังเคราะห์ผลงานจากประสบการณ์อันยาวนาน ขอชื่นชมและให้กำลังใจผู้ที่ทำงานสวนกระแส เช่น รองศาสตราจารย์สมพร ในฐานะคนชอบอ่านหนังสือ ผู้วิจารณ์เห็นว่าผลงานชิ้นนี้เป็นงานวิจัยที่จริงจังมีคุณค่า แม้อาจไม่ใช่ผลงานที่ดีเลิศจนไม่มีที่ติ แต่การตีพิมพ์ผลงานให้ประชาคมวิชาการรับรู้ ได้วิจารณ์ ให้ลูกศิษย์ ได้อ่าน ได้คิด เกิดคุณูปการต่อวงวิชาการเศรษฐศาสตร์ไทย และควรสนับสนุนให้เกิดวัฒนธรรมของ การวิจารณ์ขึ้น ขออ้างอิงคติของศาสตราจารย์เจตนา นาควัชระ ที่ยืนยันอย่างแข็งขันว่า “การวิจารณ์เป็นพลัง ทางปัญญาของสังคม” ผมไม่อยากจะจินตนาการว่าถ้าปราศจากคนเขียนหนังสือ คนอ่านหนังสือ และ ขาดคนวิจารณ์หนังสือแล้ว วงการวิชาการไทยจะเงียบหงอยสักปานใด?

ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร 10200

E-mail: direk@econ.tu.ac.th